

KUNSKAPSKONFERENSEN 2023

Forskning som förändrar civilsamhället – krisberedskap, krishantering och samverkan

KONFERENSRAPPORT

© Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) 2024
Uppdragsledare: Omar Nur
Omslagsbild: Diego PH/Unsplash
Webb: www.mucf.se

Förord

Denna rapport är baserad på Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) årliga Kunskapskonferens om det civila samhället som hölls den 17 oktober 2023 i Stockholm. Konferensen samlade över 190 deltagare från olika delar av landet och från olika typer av organisationer.

Kunskapskonferensen är en årlig konferens som följer den pågående utvecklingen på civilsamhällets områden och vänder sig till tjänstepersoner, beslutsfattare och förtroendevalda inom offentlig sektor och det civila samhället. Syftet med kunskapskonferensen är att sprida kunskap och utbyta erfarenhet mellan forskning/akademien, offentlig sektor och civilsamhället. Den arrangeras av MUCF tillsammans med Vetenskapsrådet, Sveriges kommuner och regioner (SKR) och Ideell Arena.

På konferensen medverkade även några av Sveriges ledande namn inom forskning om civilsamhället och representanter från offentlig sektor och civilsamhället såsom företrädare från Svenska Röda Korset, Sala kommun, Västerås kommun, Malmö stad, Länsstyrelsen i Jämtlands län, representant från Trygghetspunkten ”SOT-punkt”, Svenska kyrkan och Norrköpings interreligiösa nätverk samt Bygdegårdarnas riksförbund.

Årets tema handlade om krisberedskap, krishantering och samverkan. Under dagen presenterades aktuell civilsamhällesforskning som bidrar till att förstå förutsättningarna för, och utmaningarna kring civilsamhällets roll i krisberedskap och krishantering, civilsamhällets långsiktiga stabilitet och organisering samt hur samverkansrelationer mellan olika aktörer kan stärkas. Genom att sprida den kunskap som forskningen kommer fram till, lära av varandra och samverka kan vi skapa bättre förutsättningar för civilsamhället.

Denna konferensrapport är en kort sammanfattning av de olika forskningsstudier som presenterades vid konferensen. Konferensrapporten har tagits fram av utvecklingsledare Omar Nur på avdelningen för kunskapsstöd. Varje forskare har fått ett eget kapitel för att sammanfatta sitt bidrag och ansvarar själv för innehållet i sitt bidrag.

Myndigheten riktar ett stort tack till alla som gjorde att konferensen blev så lyckad!

Lena Nyberg, generaldirektör
Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor

Innehåll

Inledning	6
Kortfattad presentation av seminarierna	7
Sektoröverskridande samverkan	
Tips och rekommendationer för effektiv krishantering och krisberedskap	9
Kan man vänta sig ett enhetligt civilsamhälle i tider av kris?	11
Ett samlat civilsamhälle?	12
Civilsamhället som resurs?	13
Svenskarna är villiga att göra insatser	13
Tentativa slutsatser	14
Över folks huvuden	
Makt och normer som stänger ute civilsamhället i hanteringen av kriser	15
Inledning	15
Civilsamhället som löfte och hot	15
Säkerhetisering	16
Referenser	18
Brobyggare i ett uppdelat samhälle?	
Kommunala interreligiösa forum som mötesplats för samverkan och som kommunikationskanal vid kris	19
Så här kan myndigheter, kommuner och landsting använda resultaten av forskningen	22
Så här kan ideella organisationer använda resultaten av studien	22
Tips om mer forskning	23
Referenser	24

Är landsbygden bortglömd i svensk krisberedskap?

Om civilsamhället och lokala aktörers arbete för att stärka servicen och förmågan att hantera kriser **25**

Inledning	25
Behovet av att sammanföra krishanteringsforskning med forskning om landsbygder och regioner	26
Seminariediskussioner – fokus på praktiska erfarenheter	27
Referenser	29

Hur påverkas civilsamhällets politiska roll av "projektifiering"?

Ett nedslag i projektformens påverkan på jämställdhets- och krisberedskapsarbete **30**

Projektets tillkomst och blomstring	30
Projektformens effekter	31
Några nedslag – projektformens effekter på jämställdhets- och krisberedskapsarbete	32
Referenser	34

Civilsamhällets förmåga till lärande, samverkan samt mobilisering av resurser i samband med kriser

35

Inledning	35
En pågående studie	36
Civilsamhället består av aktörer från olika fält	37
Civilsamhället som en asymmetrisk sfär	39
Ytterligare preliminära lärdomar	39
Organisering för kris: resiliens och mångfald	40
Den fortsatta vägen framåt	42
Kompletterande litteratur av medverkande forskare	43

Inledning

Denna konferensrapport består av en kort sammanfattning av de forskningspresentationer som gjordes under Kunskapskonferensen. Den belyser den forskning som utförs om civilsamhället och dess inverkan på samhällets förmåga att förutse, hantera och återhämta sig från olika typer av kriser.

Rapporten riktar sig till alla som är intresserade av civilsamhällets roll i krisberedskap och krishantering, såväl forskare som praktiker, beslutsfattare och allmänhet. Rapporten är inte avsedd att vara en fullständig redogörelse för allt som sades eller gjordes under konferensen, utan snarare en sammanfattning och ett underlag för fortsatt lärande och dialog.

Under konferensen framhävde forskarna vikten av att analysera samhällets sårbarhet och identifiera de specifika utmaningar som civilsamhället står inför när det gäller att effektivt agera och samverka under krisförhållanden. Genom att studera historiska händelser och aktuella scenarier bidrar forskningen till en djupare förståelse för hur olika faktorer som resursbegränsningar, kommunikationsstrukturer och organisatoriska hinder kan påverka civilsamhällets insatser.

Civilsamhället spelar en viktig roll i att hantera olika typer av kriser, både på lokal och nationell nivå. Civilsamhällesorganisationer bidrar till att

- stödja och skydda utsatta grupper,
- mobilisera resurser och volontärer,
- sprida information och kunskap,
- samt främja dialog och samverkan mellan olika aktörer.

För att civilsamhället ska kunna utföra dessa funktioner på ett effektivt och hållbart sätt krävs det att det finns goda förutsättningar för civilsamhällets organisering, finansiering, deltagande och inflytande. Det krävs också att det finns en ömsidig förståelse och respekt mellan civilsamhället och andra sektorer, såsom staten, näringslivet och akademien.

Under konferensen belystes hur civilsamhället kan bidra till en effektiv och samordnad respons i nödsituationer. Forskningsresultaten indikerar möjliga strategier för att förbättra kommunikationen och samverkan mellan civilsamhällets organisationer, myndigheter och andra aktörer. Genom att förstå och adressera dessa aspekter kan civilsamhället stärkas som en långsiktighet och pålitlig resurs för samhället i dess helhet.

Sammantaget är denna konferensrapport ett viktigt bidrag till den pågående dialogen om civilsamhällets betydelse och potential i att möta och övervinna de utmaningar som vårt samhälle står inför.

Kortfattad presentation av seminarierna

Denna konferensrapport innehåller sammanfattningar av seminarier och presentationer från Kunskapskonferensen 2023.

Kan man vänta sig ett enhetligt civilsamhälle i tider av kris?

Om vad människor är beredda att göra för insatser i tider av kris, och vilka kopplingar de har till organisationer och värderingsgrunder.

Magnus Karlsson, professor och chef för Centrum för civilsamhällesforskning, Marie Cederschiöld högskola.

Över folks huvuden - Makt och normer som stänger ute civilsamhället i hanteringen av kriser

Om hur makt och normer påverkar inriktning och samordning i hantering av samhällskriser. Samhällets krishantering bygger på samordning mellan olika aktörer som tillsammans hanterar och minskar vår delade sårbarhet. Men vad händer när hanteringen i sig skapar sårbarheter, så som när delar av civilsamhället stängs ute, eller till och med börjar betraktas som hotfulla och ett problem? För vem är det kris då?

Mathias Ericson, forskare och Universitetslektor, Göteborgs Universitet

Brobyggare i ett uppdelat samhälle? Kommunala inter-religiösa forum som mötesplats för samverkan och som kommunikationskanal vid kris

Om interreligiösa råd som en nyckel, kommunikationskanal och samverkansforum i nuvarande och kommande kriser.

Ann-Catrin Kristianssen, lektor i statskunskap, Örebro universitet

Är landsbygden bortglömd i svensk krisberedskap? - om civilsamhället och lokala aktörers arbete för att stärka servicen och förmågan att hantera kriser

Om hur lokalt arbete kan stärka invånarens tillgång till grundläggande service och i förlängningen bidra till att stärka förmågan att hantera kriser som skogsbränder, strömvabrott eller andra stora samhällsstörningar. Lärdomar från service och trygghetspunkter i Jämtlands län.

Veronica Strandh, docent i statsvetenskap, Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet

Hur påverkas civilsamhällets politiska roll av "projektifiering"? Ett nedslag i projektformens påverkan på jämställdhets- och krisberedskapsarbete

Om projektformens konsekvenser för politiskt arbete, både i offentlig sektor och i civilsamhället. Specifikt fokuseras på att förmedla reflektioner kring hur jämställdhets- och krisberedskapsarbete – två verksamheter som ställer krav på både långsiktighet och möjlighet att formulera politiska visioner – påverkas av projektformens byråkratiska och tekniska aspekter.

David Scott, forskare, Karlstads universitet

Civilsamhällets förmåga till lärande, samverkan samt mobilisering av resurser i samband med kriser

Om civilsamhällets mobilisering under både covid-19-pandemin och flyktingmottagandet. Vilka erfarenheter och kunskaper följde av detta och på vilket sätt kan samverkan och resursutnyttjande bli ännu bättre inför nästa stora samhällsstörning.

Lisa Kings, docent socialt arbete, Södertörns högskola, Stig Linde, lektor i socialt arbete, Socialhögskolan vid Lunds universitet, Filip Wijkström, docent i företagsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm, Torbjörn Einarsson, forskare Handelshögskolan i Stockholm, David Falk, forskare, Handelshögskolan i Stockholm och Mats Jutterström, forskare, Handelshögskolan i Stockholm/SCORE

Sektoröverskridande samverkan

Tips och rekommendationer för effektiv krishantering och krisberedskap

I en del komplexa utmaningar och kriser som kan påverka olika sektorer samtidigt, blir sektoröverskridande samverkan en avgörande faktor för effektiv krishantering och krisberedskap. I ljuset av ökad komplexitet och mångfaldiga samhällsutmaningar är det av yttersta vikt att olika sektorer samarbetar effektivt för att stärka vårt samhälles motståndskraft.

En central aspekt som adresserades under konferensen var även samverkansrelationer mellan olika aktörer och hur dessa kan stärka civilsamhällets roll. I detta kapitel presenteras vägledande tips och rekommendationer för att främja och förbättra sektors överskridande samverkan inom krisberedskap, där synergieffekter och resursutbyte är nyckeln till en robust och effektiv respons. Genom att sprida kunskap och främja ömsesidig förståelse kan vi gemensamt bygga upp en stark grund för att möta och hantera olika kriser som kan uppstå på olika samhällsnivåer.

För att stärka samverkansrelationer mellan olika aktörer inom civilsamhället och över sektorsgränserna kan man:

- **Utveckla gemensamma mål och visioner:** Tydliga och delade mål skapar en grund för samarbete. Aktörer bör arbeta tillsammans för att formulera och förstå de övergripande målen, vilket kan bidra till att öka samstämmigheten och engagemanget.
- **Skapa öppna kommunikationskanaler:** Effektiv kommunikation är nyckeln till framgångsrikt samarbete. Genom att skapa öppna och transparenta kommunikationskanaler kan aktörer dela information, synpunkter och resurser på ett effektivt sätt.
- **Förstå och respektera varandras roller:** En klar förståelse för varje aktörs ansvar och roll inom samarbetet är avgörande. Detta minskar risken för missförstånd och främjar en smidigare och effektivare samverkan.
- **Bygg förtroende:** Starka samverkansrelationer bygger på förtroende. Aktörer bör investera tid och resurser i att skapa och upprätthålla förtroende genom att hålla sina åtaganden, vara transparenta och lösa eventuella konflikter konstruktivt.
- **Använd beprövade samverkansmodeller:** Det finns olika modeller för samverkan. Att välja och anpassa en modell som passar de specifika behoven och målen för samarbete kan öka dess effektivitet. Samverkan mellan offentlig sektor och civilsamhällesorganisationer gör att man når längre med sina insatser och får goda effekter och resultat på kort och lång sikt i samhället. MUCF har tagit fram en samverkansmodell i syfte att ge kunskap och inspiration till samverkan mellan offentliga sektor och civilsamhället.

- **Utvärdera och anpassa:** Ett framgångsrikt samarbete kräver regelbunden utvärdering och anpassning. Genom att kontinuerligt utvärdera resultat och processer kan man identifiera framgångsfaktorer och områden som behöver förbättras.

Genom att tillämpa dessa tips och modeller kan samverkansrelationer stärkas, vilket i sin tur kan förbättra civilsamhällets förmåga att effektivt svara på och hantera olika kriser och utmaningar.

Kan man vänta sig ett enhetligt civilsamhälle i tider av kris?

*Magnus Karlsson, professor, Centrum för civilsamhällesforskning,
Marie Cederschiöld högskola*

Med skogsbränder, covid-pandemi och händelserna i Ukraina riktades intresset mot svensk beredskap. Det konstaterades att Sverige under en längre tid valt att rusta ned såväl den civila som militära beredskapen och att den utvecklingen nu snabbt behövde vändas. Bland annat konstaterade försvarsberedningen nyligen att:

innevarande försvarsbeslutsperiod, som startade 2021, har inletts i en oförutsägbar och omvälvande tid. I försvarsbeslutet 2015 påbörjades det viktiga arbetet med att om inrikta försvaret från ett insatsförsvaret till ett nationellt försvar och därmed att stärka det nationella försvaret och Försvarsmaktens operativa förmåga för att möta en kvalificerad motståndare. Med beslutet 2015 återstartades också planeringen för det civila försvaret och ett samlat totalförsvaret. Det efterföljande totalförsvarsbeslutet 2020 ledde till den största ökningen av försvarsanslagen sedan kalla kriget och i beslutet påbörjades en utökning av Försvarsmaktens krigs- och grundorganisationer. Det civila försvaret gavs en tydlig inriktning och tillfördes resurser. Mellan 2014 och 2025 har försvarsanslagen mer än fördubblats.¹

Som en del i det arbetet inleddes diskussioner kring det som benämndes som det civila samhällets resurser: vad kan civilsamhällets organisationer bidra med i en nationell kris och ytterst i krig? Vid Centrum för civilsamhällesforskning fick vi 2021 ett större forskningsuppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB 2021–09094) att studera frågan. De forskare som fick uppdraget var förutom undertecknad (projektledare) också docent Johan Hvenmark, fil dr Lina Rahm, fil dr Linnea Lundgren och fil dr Rebecka Andersen. Syftet med projektet var att utveckla kunskapen om och förståelsen för civilsamhällets olika aktörer när det gäller beredskapen för och hanteringen av kriser; dess drivkrafter, kapacitet och potential. Vilka drivkrafter, vilken beredskap och vilken kapacitet att hantera kriser finns hos aktörer i civilsamhället? Vilka möjligheter och hinder finns för sådana aktörer att samverka med det offentliga när det gäller frågor kring beredskap och kris? Finns det aktörer i civilsamhället som särskilt exkluderas från sådan samverkan och hur kan sådan exkludering i så fall förstås? Arbetet tog sin utgångspunkt i att civilsamhällets existerande och potentiella beredskap och insatser vid kriser förklaras av 1) en kombination av förutsättningar och egenskaper hos civilsamhällets aktörer och 2) de förutsättningar för samverkan som karaktäriserar den svenska beredskapen och krishanteringen.

¹ Ds 2023:12. *Kontrollstation 2023*. Regeringskansliet.

Ett samlat civilsamhälle?

I en intervju med Altinget² sade Björn Körlof, Bygdegårdarnas riksförbunds expert inom kris och totalförsvaret, angående hur civilsamhället ska bli en del av det svenska totalförsvaret att ”*Civilsamhället behöver samlas och hitta en enighet och ett gemensamt synsätt i hur vi närmar oss framför allt kommunerna*”. Innehållet i uttalandet är inte ovanligt, tvärtom uttrycks ofta en tanke om att civilsamhällets organisationer borde samarbeta (här verkar ”kroka arm” vara ordet för dagen) både när det gäller kriser och annat. Sveriges Stadsmissioner, Rädda Barnen och Röda Korset har till exempel tagit fram en särskild handbok för civilsamhällets samverkan vid kriser utifrån deras erfarenhet av flyktningmottagandet 2015³, och på liknande sätt har civilsamhällesorganisationerna Famna, Forum, Fremia och Giva Sverige sammanställt erfarenheter från pandemin⁴. Dessa båda exempel gäller ett fåtal professionaliserade organisationer, men går det verkligen att samla hela civilsamhället, är det rimligt att förvänta sig enighet, och vilken resurs skulle i så fall en sådan samling kunna tillföra?

Där Körlof och en del andra ser framför sig rundabordsamtal och liknande i syfte att uppnå samsyn i civilsamhället, så ser vi i vår forskning ett myller av sinsemellan olika och ofta beredskapsövna organisationer. I genomsnitt huserar en svensk kommun 9 000 civilsamhällesorganisationer. Där trängs frivilliga försvarsorganisationer med föreningar för djurrättsaktivister, handbollsspelare, amatörskådespelare, frimärkssamlare och bostadsrättsinnehavare. Dessutom är många, så kallade föreningsmänniskor, engagerade i flera olika föreningar vilket gör dem svåra att räkna och placera. Är det möjligt eller ens önskvärt att samla en sådan bukett?

Forskningen antyder att frågan om civilsamhällets roll i framtida kriser är komplex. Utifrån Dynes⁵, en välkänd referens på området, kan man argumentera för att det finns organisationer i civilsamhället som förhåller sig till kriser på åtminstone fyra olika sätt. En första grupp av organisationer benämns **Etablerade strukturer** och är de redan befintliga sammanslutningar som hanterar kriser inom ramen för sin ordinarie verksamhet. En andra grupp, **Expanderande strukturer**, är de organisationer som har en annan ordinarie verksamhet, men som vid en kris har en redan upprättad beredskap inom ramen för sin organisation. En tredje grupp, **Utvidgande strukturer**, utgörs av organisationer som vid en kris gör en insats som inte har sin plats i den ordinarie verksamheten. En fjärde grupp slutligen kan benämnas **Emergenta strukturer** och utgörs av sammanslutningar, organisationer eller nätverk, som inte funnits

² Altinget.se, 10 nov 2023.

³ Riksföreningen Sveriges Stadsmissioner (2015). *Handbok för civilsamhällets samverkan vid kriser*. Sveriges Stadsmissioner.

⁴ Famna, Forum, Fremia och Giva Sverige (2022). *Pandemin och civilsamhället – konsekvenser, insatser och stödåtgärder*.

⁵ Dynes R R (1970). *Organized behavior in disaster*. Heath Lexington Books. Se också, Strandh V. Crisis volunteerism is the new black?—Exploring the diversity of voluntary engagement in crisis management. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*. 2019;10(3):311-31., Penta S, DeYoung S, Yoder-Bontrager D, Suji M. Trauma, Victims, Time, Changing Organizations and the Nepal 2015 Earthquake. *International Journal of Mass Emergencies & Disasters*. 2016;34(3):345-75., Quarantelli EL. Basic themes derived from survey findings on human behavior in the Mexico City earthquake. *International Sociology*. 1996;11(4):481-99

tidigare men som uppstår i och med en kris. På detta sätt skulle till exempel de frivilliga försvarsorganisationerna tillhöra den första typen av organisationer, Svenska kyrkan den andra och de nätverk som nu ofta bildas på Facebook i samband med kriser skulle kunna vara ett exempel på den sistnämnda typen.

Det finns skäl att tro att en sådan eller liknande komplexitet bör beaktas i planeringen av ett framtida totalförsvar. Civilsamhällets organisationer är varken enhetliga i organisation eller inriktning. Likväl är det rimligt att uppmärksamma deras roll i den civila beredskapen. Många välkända civilsamhällesorganisationer är frivilliga försvarsorganisationer och har som särskild uppgift att på olika sätt bidra till sådan beredskap. Dessutom är ett sådant uppmärksammande i linje med en mer allmän utveckling av hur rollfördelningen mellan stat och civilsamhälle diskuteras – då talas ofta om att det så kallade samhällskontraktet omförhandlas.

Civilsamhället som resurs?

Vilka resurser kan då föreningarna erbjuda i det fall man ändå lyckas samla eller åtminstone engagera dem? Alldeles säkert finns stor kunskap i många av föreningar kring kriser, liksom det finns materiella och logistiska resurser av betydande mått. Många typer av organisationer skulle nog kunna upplåta lokaler, markytor och utrustning vid en typ av kris som krävde det. Det är också möjligt att tänka sig hur den stora erfarenhet av logistik kring transporter, mat och skydd mot väder och vind som skapas till exempel när stora idrottstävlingar arrangeras också skulle kunna bidra om liknande behov uppstod till följd av en kris. Men det finns samtidigt, säger de erfarna föreningsrepresentanter vi talar med, ett stort inslag av ”vilja men inte kunna”. Såväl individer som organisationer saknar ofta kunskap om hur en kris ska hanteras. Återkommande hör vi berättelser om när individers välvilja blir ett hinder snarare än en resurs i krissituationer till följd av bristande kunskaper.

Svenskarna är villiga att göra insatser

Resonemanget får visst stöd av den forskning som vi för närvarande bedriver. I vår befolkningsundersökning på området ser vi att svenskarna är påfallande villiga att göra insatser i kriser och ytterst i krig – nio av tio säger sig vilja ställa upp såväl när det gäller att släcka en skogsbrand som att försvara riket (se tabell 1). Men vi ser få kopplingar till hur man organiserar sig i civilsamhället: de oorganiserade uppvisar samma villighet som de organiserade och de i kulturföreningar verkar lika villiga till insatser som de i frivilliga försvarsorganisationer. Inte heller verkar det spela någon avgörande roll om människor tror på gud, värnar om mänskliga rättigheter eller röstar höger eller vänster – de anmäler sin villighet i vilket fall. I stället verkar nyckeln till människors engagemang vara att de känner sig förberedda och att de vet vad de ska göra om krisen eller kriget kommer.

Tabell 1 Andel svenskar som uttrycker en vilja att engagera sig i krig respektive kris, samt hur förberedda de känner sig inför olika scenarier. "Nationellt motstånd" anger andelen av befolkningen som tycker att Sverige ska göra väpnat motstånd vid ett angrepp. "Insatser av frivilliga" anger andelen av befolkningen som tycker att frivilliga ska delta i räddningsarbetet vid t ex skogsbrand.⁶

		Ja	Nej
Scenario 1: Krig	Nationellt motstånd	92,4	7,6
	Fara för liv, stridande roll	60,1	39,9
	Fara för liv, icke-stridande roll	89,2	10,8
	Utan fara, delta i räddningsarbete	90,5	9,5
	Förberedd	36,5	63,5
Scenario 2: Kris	Insatser av frivilliga	96,9	3,1
	Fara för liv, delta i räddningsarbete	83,0	17,0
	Utan fara, delta i räddningsarbete	94,0	6,0
	Förberedd	45,1	54,9

Tentativa slutsatser

Vår studie kring civilsamhälle och beredskap kommer att fortsätta under de närmaste åren. Vi planerar att tala med såväl civilsamhällesorganisationer som med enskilda individer om deras vilja till och beredskap inför att göra insatser i kris och ytterst krig. Vad dessa framtida studier visar återstår att se, men den bild som just nu framträder antyder en något annan väg att gå än den som till exempel Körlof föreslår. Den vägen går via en större medvetenhet om att civilsamhällets organisationer är av olika karaktär och lämpar sig olika väl i den civila beredskapen. Den går också via utbildningsinsatser till befolkningen för att öka kunskap och färdighet där villighet redan finns. För sådana utbildningsinsatser har de frivilliga försvarsorganisationerna ett särskilt ansvar, och ett utbildningssamarbete mellan dem och andra civilsamhällesorganisationer skulle möjligen vara fruktbart. Till sist kan noteras hur särskilt kvinnor anmäler sig som villiga till insatser men säger sig vara bristfälligt förberedda. Här skulle utbildning möjligen kunde bidra till jämställdhetvinster på ett område som annars präglas av traditionella könsroller.

⁶Frågorna om försvarsvilja är hämtade från Wedebrand, C och Jonsson, D. (2021). *Försvarsvilja i teori och praktik. Om försvarsviljans betydelse*. Totalförsvarets forskningsinstitut. Frågorna om krisinsatsvilja är inspirerade av samma källa.

Över folks huvuden

Makt och normer som stänger ute civilsamhället i hanteringen av kriser

Mathias Ericson, forskare och universitetslektor, Göteborgs Universitet

Inledning

Samhällets krishantering bygger på samordning mellan olika aktörer som tillsammans hanterar och minskar vår delade sårbarhet. Men vad händer när hanteringen i sig skapar sårbarheter, så som när delar av civilsamhället stängs ute, eller till och med börjar betraktas som hotfulla och ett problem? För vem är det kris då?

I ett avslutat forskningsprojekt har vi undersökt hur makt och normer påverkar inriktning och samordning i hantering av samhällskriser. Inriktning handlar om vad det sätts för mål med insatsen och samordning handlar om vilka aktörer som släpps in. Både dessa aspekter har med makt och normer att göra eftersom det är fråga om vad som prioriteras och ur vems perspektiv. Forskningsprojektet finansierades av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap under åren 2017–2022.

De fallen vi undersökt är hämtade från senare års händelser och vårt material består av observationer, intervjuer och textmaterial. Vi har följt både operativ hantering av händelser och större övningar. Händelser som inkluderas är skogsbränderna 2018, terrorattacken på Drottninggatan 2017, flyktingkrisen 2015, Covid-pandemin 2020 och återuppbyggnaden av totalförsvaret till följd av ett försämrat säkerhetsläge som eskalerat under tiden för forskningsprojektet.

Civilsamhället som löfte och hot

I senare års samhällskriser kan vi se en mängd exempel på hur civilsamhället får en tvetydig roll när samhällskriser på olika sätt omvandlar och utmanar vår idé om vad civilsamhället är och vad det betyder. Här finns en paradox. Civilsamhället lyfts gärna fram som grunden för hanteringen av en kris eller som det som ska skyddas samtidigt som civilsamhället väntas vara passiva och inte ställa krav. Civilsamhället omtalas som något som är självklart, medan det i en kris visar sig vara långt ifrån självklart. Under hösten 2015 kunde vi exempelvis se hur civilsamhällets mobilisering till stöd för människor på flykt gick från att hyllas som en demonstration av det svenska folkets medkänsla till att istället misstänkliggöras som en säkerhetsrisk (Ericson & Wester 2020). Civilsamhället skulle inte längre ses som en resurs utan istället som ett hot. Statsministern slog fast att vi i Sverige varit naiva i vår tilltro till solidaritet. Därmed inleddes en ny, hårdare och betydligt kallsinnigare era i den svenska migrationspolitiken (Ericson 2018).

Det farliga civilsamhället var inte unikt för just den händelsen utan det är ett uttryck för en mer generell fråga om hur det i all hantering av kriser finns konkurrerande idéer om vad civilsamhällets värde är. Alla talar så klart om

civilsamhället som viktigt, till och med det viktigaste och som grunden för allt. Detta samtidigt som det i praktiken råder radikalt skilda perspektiv på vad civilsamhället är. Inte sällan upplevs civilsamhället mest som en betungande eller hindrande part i arbetet med att åstadkomma inriktning och samordning, vilket är paradoxalt – hur kan det som ska skyddas vara ett hinder? Tidigare forskning om hanteringen av skogsbränderna 2014 beskriver exempelvis hur civila och frivilligas organisering både var en resurs och en utmaning för dem som ledde insatsen, det vill säga företrädare för räddningstjänsten och länsstyrelsen (Asp et al 2015). Civilsamhället upplevdes som en ”administrativ huvudvärk” (Uhnoo & Persson 2018, s. 73).

Liknande tendenser såg vi i hanteringen av skogsbränderna 2018. Personal vi intervjuat beskriver hur det lätt kunde bli för mycket engagemang i hela samhället, där alltför många tyckte sig vara alltför viktiga – kanske just eftersom alla vill känna sig delaktiga. Baksidan menade de var att ett engagerat civilsamhälle gör det svårare att leda. Det blir för många kockar och de kunde beskriva samordningen i en kris som en scen där allt för många vill göra sig sedda och hörda. Ett sätt att fånga detta dilemma var vad de beskrev som en slags festivalkänsla, att det blev nästan som en ”skogsbrandsfestival” (Ericson, Uhr & Wester kommande).

Frågan om civilsamhälle som löfte och hot återkommer även när vi följer återuppbyggnaden av totalförsvaret. Totalförsvaret utmålas som en omfamning av hela samhället, med just civilsamhället som en central del. Samtidigt utmanar totalförsvarets militära rationaliteter centrala värden och rutiner inom offentlig verksamhet. Exempelvis försvarar säkerhetsrutiner samverkan med civilsamhälle, (Ericson & Wester 2022). Med totalförsvaret har det blivit allt svårare att åberopa offentlighetsprincipen som haft betydelse för demokratiutvecklingen i Sverige. Det är inte längre självklart att medborgare ska kunna kräva insyn i underlag för myndigheters och statens prioriteringar eftersom information nu blivit farlig. Deltagare vi följt talar om att det rådde en ”säkerhetsklassnings-bonanza”, ett slags vilda västern där högt och lågt säkerhetsklassas bara för säkerhets skull (Ericson & Wester 2022).

Totalförsvaret, med sitt löfte om att omfatta hela samhället, är intressant ur ett forskningsperspektiv eftersom det just åberopar civilsamhället som en resurs samtidigt som det ställs krav och dras nya gränser för vad civilsamhället kan få vara och hur det kan organiseras. Ett brokigt och organiskt framväxande civilsamhälle är inte självklart ur försvarsmaktens perspektiv, samtidigt som det ju just är denna brokighet, öppenhet och folktanke som försvarsmakten säger sig vilja skydda.

Säkerhetisering

Inom forskning som intresserar sig för hur maktrelationer och sociala ordningar återskapas och utmanas i samhällskriser så brukar de här fenomenen beskrivas som en form av säkerhetisering av samhället. Säkerhetisering innebär att allt fler områden i samhället börjar omtolkas som säkerhetsproblem. Vad som tidigare varit socialpolitiska mål blir istället säkerhetspolitiska mål. Så kan migranter gå från att ses som människor i behov av skydd till att misstänkliggöras som potentiella terrorister, sociala rörelser kan gå från att ses som en del av civilsamhället till att bli ordningsstörning och brottslingar, bildningsrörelser kan gå från

att bli en grund för demokratiutveckling till en plattform för radikaliserings och plattform för terrorceller, offentlighetsprincipen gå från att ses som en grund för Sveriges styrelseskick till att bli ett hot mot den nationella säkerheten och så vidare.

Med hjälp av säkerhetsisering som begrepp kan vi bättre förstå utmaningar som civilsamhället står inför. Vi lever i en tid där den som lyfter kritik eller ställer frågor utmålas som naiv och oförstående. Vi kan också lätt hitta exempel på hur kritiska röster, inte minst de som företräder civilsamhällets organisationer, i ganska grova ordalag beskylls för att vara nyttiga idioter – ett populärt skällsord inte minst i NATO-debatten. Här blir kritiker utpekade inte bara som lite dumma utan som folkets fiende, ett hot mot det gemensamma och därför inte förtjänar vår sympati eller omsorg.

En viktig fråga är vad samhällskriser gör med idén om civilsamhället. Här hjälper forskningen oss förstå och få syn på processerna som villkorar vad som ses som skyddsvärt och vem som har rätt att skydda vad. Samhällets krisberedskap är ju till för att skydda samhället, men frågan är vems idé om samhället som det skyddet vilar på. Det är alltså inte bara kriserna i sig som gör något med samhället utan även själva hanteringen. Med hanteringen följer att vissa framtider görs möjliga medan andra framtider görs omöjliga eller faller i glömska.

I vårt forskningsprojekt har vi beskrivit hur synen på civilsamhället som den kraft som demokrati springer ur ersatts av en annan berättelse och syn på samhället som istället handlar om att civilsamhället blir betraktat som en farlig massa som måste styras hårdare och kontrolleras på allt mer genomträngande sätt. När det talas om civilsamhället så är det inte oskyldigt utan det bär med sig krav. Civilsamhället måste för att räknas som en skyddsvärd del av demokratin vara lojalt, beräkneligt, välordnat och utan egen agenda. Frågan är om vi då alls kan tala om ett civilsamhälle i dess egentliga mening? Vad händer när civilsamhället delas upp i de följsamma och de farliga främlingarna, de nyttiga idioterna?

Kort sagt så visar forskningsprojektet hur vi med hjälp av begrepp som säkerhetsisering kan sätta ord på och påminnas om att vi behöver vara vaksamma på hur lätt ett säkerhetstänk kan omvandla grundläggande synsätt och värden. Detta är viktigt i en tid då militära och polisiära säkerhetsfrågor och former av misstänksamhet och oro äter sig in i snart sagt alla områden i samhället. Ett annat viktigt bidrag med forskningen är att den kan hjälpa oss förstå hur lätt vi faller in i och godkänner dessa förändringsprocesser eftersom allt görs under förespegling av att vara i vårt eget bästa, som ett välvilligt nedmonterande av själva grunderna för demokratiutveckling. Här finns behov av att ställa frågor om vems behov som genomsyrar krishanteringen och för vem det är kris.

Referenser

- Asp, V., Bynander, F., Daléus, P., Deschamps-Berger, J., Sandberg, D., & Schyberg, E. (2015). *Bara skog som brinner?: Utvärdering av krishanteringen under skogsbranden i Västmanland 2014*. CRISMART, Försvarshögskolan.
- Ericson, Mathias. (2018) "Sweden Has Been Naïve': Nationalism, Protectionism and Securitisation in Response to the Refugee Crisis of 2015." *Social Inclusion* 6(4): 95-102.
- Ericson, M. & Wester, M. (2020) "Samverkan kring flyktingsituationen: en kris för vem?" i *Genus, risk och kris*. Lund: Studentlitteratur. Sidorna 97-121.
- Ericson, M. & Wester, M. (2022) "If I tell you I will have to kill you: secrecy in public administration in a time of securitization and militarization", *Critical Studies on Security*, 10(1):43-54.
- Ericson, M., Uhr, C. & Wester, M. (kommande) "Wild Fire Festivals: How Professionals Monitor Affect, Power Relations and the Right Spirit in Crisis Response Teams".
- Persson, S., & Uhnö, S. (2018). I spänningsfältet mellan institutionella logiker: professionella och frivilliga vid skogsbranden i Västmanland. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 24(1-2), 62-79.

Brobyggare i ett uppdelat samhälle?

Kommunala interreligiösa forum som mötesplats för samverkan och som kommunikationskanal vid kris

Ann-Catrin Kristianssen, lektor i statskunskap, Örebro universitet

De allvarliga samhällskriser som har avlöst varandra under de senaste åren har utmanat samhällsstrukturerna och uppmanat till samverkan och samarbete. Civilsamhället spelar en ovärderlig roll för att bland annat underlätta för kunskapsöverföring och minska missförstånd i krisernas kölvatten. Nya typer av kommunikationskanaler och samverkansforum kan vara en nyckel i nuvarande och kommande kriser. I en studie finansierad av MUCF lyfts interreligiösa råd som en sådan kanal. Studien, som utförts både före, under och efter covid-pandemin, har som syfte är att kartlägga framväxten av så kallade interreligiösa råd/forum där kommunen antingen är huvudman eller en partner. Det kan röra sig om konkreta rådsstrukturer men det kan också vara andra typer av återkommande interreligiösa nätverksmöten. Eftersom organiseringen skiljer sig åt kommer dessa härnäst kallas interreligiösa forum. Studien lägger fokus på att förstå kommuners drivkrafter till att medverka i framväxten av denna typ av forum samt vilka möjligheter och problem som kan uppstå i det arbetet.

Studien visar att dessa forum utgör en unik möjlighet för religiösa samfund att få insyn i, att få diskutera, och att få kunskap om hur centrala samhällsproblem hanteras i offentlig förvaltning. Studien visar vidare att dessa forum också utgör en unik möjlighet för den kommunala verksamheten att förstå religionens betydelse i samhället, hur samfund kan spela en viktig roll i lösningen av svåra samhällsproblem, samt för att förstå hur bemötande av religionsutövning i det offentliga kan upplevas.

Motivet till att vissa kommuner väljer att etablera eller delta som part i interreligiösa forum beskrivs av de deltagande i studien som; 1. att specifika händelser utlöst behovet av interreligiös dialog, 2. att diskussioner om detta förts inom den kommunala verksamheten under lång tid, eller 3. att det skett ett lärande från andra kommuner eller stöttande myndigheter.

Forumet har också något olika fokus beroende på motivet till etableringen. Flera kommuner knyter det interreligiösa forumet till breda demokratifrågor såsom deltagande, synliggörande, och mänskliga rättigheter. I andra kommuner relaterar det interreligiösa forumet till integration och trygghet. Flera av dessa forum är också tydligt kopplade till social hållbarhet. Ytterligare en kategori är de forum som är en del av krisberedskapsarbetet. Om kommunen är huvudman och sammankallande part så sorteras då forumet normalt under dessa typer av förvaltningsenheter. Flera kommuner har etablerat ett forum i nära samarbete med Myndigheten för Stöd till Trossamfund (SST) och där finns förutom en allmän kunskap om interreligiösa forum också särskild kompetens kring kris och våldsbejakande extremism.

Studien identifierar flera typer av interreligiös samverkan bland de ca 15 kommuner som har ett forum där kommunen agerar samordnare, sammankallande eller annan typ av partner.

- Den vanligaste formen är att kommunen agerar samordnare, har en ansvarig tjänsteperson som sammankallar, och att ordförande är en politiker, ofta kommunfullmäktiges eller kommunstyrelsens ordförande alternativt en ordförande i ansvarig nämnd. Även andra politiker kan vara ledamöter i forumet. Se exempelvis råden i Örebro och Västerås.
- En annan typ av forum är där en kommunal tjänsteperson agerar som sammankallande. Där finns politiker inte med i forumet eller nätverket. Se exempelvis Borås och Nyköping.
- En tredje variant är där nätverket är mer fristående och kommunen finns representerat av politiker och/eller tjänstepersoner men där sammankallande kan vara andra aktörer eller är en roterande funktion. Se exempelvis Norrköping.

Alla tre varianter åtföljs av ett antal argument. Ett forum som leds av politiker anses generera en tydligare koppling till inflytande och en signal om forumets betydelse. Ett forum där kommunen representeras av en sammankallande tjänsteperson anses bidra till mer jämlik dialog men med en kontinuitet genom det kommunala stödet. Ett forum som är mer fristående och där någon annan än kommunen kan vara sammankallande anses liksom den tidigare formen bidra till en känsla av jämlikhet och anses också förstärka den interreligiösa dialogen.

Platsen för forumens möten är antingen enbart i kommunens lokaler eller roterande mellan forumets medlemmar. Argumenten för att ha möten enbart i kommunens lokaler är att det utgör en slags neutralitet och skapar säkerhet för de samfund som upplever en spänning i det interreligiösa mötet. Ett annat argument är att det symboliserar en kontinuitet och forumets betydelse i den kommunala organisationen. Argumenten för att i stället låta platsen för mötena rotera mellan de samfund och organisationer som deltar är att det ytterligare förstärker relationerna och förståelsen mellan samfunden. Det blir också ett tillfälle att uppmärksamma deltagarnas jämlika ställning samt platsernas betydelse i människors liv.

I normalfallet sätts dagordningen av både kommunen och samfunden tillsammans. Vilka frågor som ska diskuteras sätts ofta i samband med forumets möten och slås fast av den sammankallande. Några av forumen har en särskild arbetsgrupp som sätter dagordningen. I några fall samlar sammankallande tjänstepersoner in förslag på frågor. I ytterligare några fall sätts dagordningen främst av de kommunala företrädarna. Det senare förfarandet innebär en del risker som diskuteras nedan. Forumets diskussioner beror främst på vilka som är inbjudna och i vilken mån de är närvarande. De flesta av dessa forum bygger sin inbjudan på de samfund som har rätt till statligt stöd men i några forum bygger inbjudan snarare på oklar tradition. Frågan om vilka som bjuds in är dock något som diskuteras med jämna mellanrum i de flesta forum. Närvaro ses som centralt för forumets legitimitet och många av de som deltar i studien

är oroliga för att närvaron ibland är alltför låg. Därför pågår ett arbete i flera forum med att stärka relevansen och intresset för medverkan.

Studien identifierar slutligen en rad olika möjligheter och vinster för en kommun att stå som huvudman eller vara delaktig i ett interreligiöst forum.

1. Först och främst kan en stabil och kontinuerlig dialog mellan olika samfund bidra till en större förståelse mellan olika grupper i samhället.
2. För det andra är ett interreligiöst forum en kompletterande kanal för att nå ut med viktig samhällsinformation till människor som annars inte nås, vilket har varit särskilt relevant i samband med corona-pandemin, men också kring koranbränningarna och desinformationskampanjen riktad mot Socialtjänsten.
3. För det tredje bidrar ett interreligiöst forum till att öka förståelsen hos kommunala företrädare för vilken plats religiösa frågor har i ett sekulärt samhälle. Ett intressant exempel som nämns av många i studien är vikten av kunskap om religion i offentlig förvaltning.
4. För det fjärde så bidrar ett interreligiöst forum till att diskutera arbetsätt och lösningar att svåra samhällsproblem, samt att ta sig an och lösa akuta problem.

De medverkande i studien identifierar också risker och saker som kan gå fel när en kommun etablerar eller deltar i ett interreligiöst samverkansforum.

1. Att inbjudan till medverkan blir exkluderande gentemot vissa samfund vilket kan leda till minskad legitimitet.
2. Att kommunala företrädare använder forumet som informationskanal i stället för dialog. Det riskerar att leda till envägskommunikation. I värsta fall upplevs forumen som irrelevanta för samfunden.
3. Att rädsla och misstänksamhet som kan finnas mellan samfund inte hanteras och diskuteras vilket kan leda till att vissa samfund inte vill vara med.
4. En fjärde risk är att forumet tyngs av för mycket ”byråkratiska” processer och uppfattas som enbart ett kommunalt nätverk eller forum.

Ett interreligiöst forum kan spela en stor roll för att överbrygga klyftan mellan det sekulära svenska offentliga samhället och den privata religionsutövningen. Många av de som medverkar i studien uppger att den skarpa uppdelningen mellan den sekulära offentligheten och det privata religionsutövandet är missvisande och leder till att religionens potential som positiv kraft i samhället blir lidande. De efterlyser en uppdaterad syn på religionens roll i samhället utifrån ett mer mångkulturellt och mångreligiöst perspektiv.

Sammantaget visar studiens resultat på vilken positiv roll dessa forum kan spela för en breddad diskussion om centrala samhällsfrågor och samhällsproblem, bland annat rörande krishantering, integration, religionsfrihet, och mänskliga rättigheter. Studien visar på forumens betydelse i samband med händelser som coronapandemin, koranbränningarna, desinformationskampanjer osv. Studien identifierar också centrala frågor där det behövs mer dialog mellan förvaltning och samfund såsom exempelvis begravningar och dödsfall, skolfrågor, socio-ekonomiska frågor osv.

Så här kan myndigheter, kommuner och landsting använda resultaten av forskningen

Resultaten kan ge ett underlag för de kommuner och regioner som planer på att utveckla interreligiösa forum eller som vill veta mer om för- och nackdelar. Studien synliggör olika organisationsformer för dessa forum, syfte och motiv, sammansättning, målsättning, och innehåll.

Studien och dess publikationer är också ett underlag för att förstå hur kommuner kan nå ut till grupper som annars är svåra att nå. Den ger också en förståelse för kommunikationsvägar in i den lokala förvaltningen.

Resultaten kan bidra till att ge bättre förståelse för när forumen riskerar att förstärka ett ”vi-och-dom”-perspektiv, när kommunikationen tenderar att bli ensidig från kommunen och ut och när det finns få kommunikationsvägar åt andra hållet.

Studien kan också skapa förståelse för de utmaningar som kan finnas i mötet mellan olika samfund och vilket ansvar som också ligger hos de kommuner som har etablerat forum av den här typen att skapa trygghet och säkerhet.

I en del samfund har majoriteten av medlemmarna utländsk bakgrund och är ofta utrikes födda. Det kan ibland innebära att de bär med sig en konfliktfylld relation till det offentliga. Det behöver också förstås och synliggöras. Om dessa forum lyckas med att skapa en sådan brygga mellan människa och institution så är detta ytterligare en vinst med denna typ av forum.

Ytterligare en utmaning som en kommun behöver ta hänsyn till är att det kan uppfattas som problematiskt om forumen blir alltför byråkratiska samtidigt som det formella arbetet med kallelser, dagordning och protokoll också kan utgöra ett lärande om rutiner och riktlinjer i offentlig förvaltning. Det är dock viktigt att komma ihåg att alltför strikta byråkratiska riktlinjer kring forumens verksamhet kan hämma både närvaro och diskussionernas kvalitet.

Även myndigheter på andra nivåer kan dra lärdomar från projektet och det finns begynnande samarbeten av detta slag på exempelvis regional nivå. Projektet visar att själva formen har en positiv potential men att forumen inte behöver se likadana ut för att uppnå syftet.

Så här kan ideella organisationer använda resultaten av studien

I de interreligiösa forumen som studeras i projektet spelar de religiösa samfund en huvudroll. Resultaten i studien kan användas på flera sätt av samfunden.

För det första bidrar studien till en förståelse för vilka motiv som finns i offentlig verksamhet, såsom kommuner, för att driva eller delta i interreligiösa forum. Samfunden kan på så sätt identifiera både positiv potential i forumens verksamhet men också utmaningar.

Samfunden kan få en förståelse för det intresse och stöd som finns hos det offentliga att involvera religiösa samfund i diskussionen om viktiga samhällsfrågor.

Samfunden kan genom studiens resultat få inspiration från interreligiös verksamhet som bedrivs i andra kommuner.

Forskningen kan också visa på vilka offentliga kontaktytor som finns öppna och tillgängliga för religiösa samfund.

Studiens resultat ger också exempel på frågor där det finns stor potential för interreligiös samverkan men också frågor som kan skapa konflikt.

Tips om mer forskning

En av studiens slutsatser är att det finns en del svensk och internationell forskning om interreligiös samverkan och styrning på lokal nivå men att den inte är särskilt omfattande. Den kunskap som finns identifierar två olika perspektiv. Å ena sidan identifieras den interreligiösa dialogens positiva inverkan på lokalsamhället och vikten av den direkta kopplingen till politik och förvaltning. Å andra sidan kan styrningen ha negativa effekter på de religiösa samfundens självständighet och där resultatet snarare har varit etablering av en kontrollfunktion i stället för dialog (se exempelvis Grier & Nagel, 2018; Körs & Nagel, 2018).

Forskningen om svenska myndigheters roll i relation till interreligiös samverkan är sparsam. Det finns dock en del kunskap om polisens arbete och samverkan med religiösa samfund (Se bland annat Larsson, et. al., 2020; Sorgenfrei & Thurfjell m.fl., 2021) samt kartläggningar om religion och civilsamhälle (Lundgren, 2021) och religion och offentlig förvaltning (se exempelvis Ericson von Bahr, 2021). En central slutsats i den senare rapporten är att det råder en kunskapsbrist inom offentlig förvaltning rörande religion generellt men också vad beträffar religionsfrihet.

Det finns även en begynnande insamling av kunskap om organiseringen kring interreligiös dialog i det svenska samhället, bland annat från samfunden själva (exempelvis Lööv Roos, 2016). I flera publikationer om samarbetet mellan interreligiösa grupper och svenska kommuner (Nordin, 2014, Nordin, 2017) slås bland annat fast att den sekularitet som präglar offentlig verksamhet utmanas av mötet med ett mångreligiöst samhälle. Kommunerna behöver därför mer kunskap och genom samarbetet med interreligiösa nätverk kan kommunen få det, men samtidigt kontrollera vem som erbjuds en ingång till kommunens verksamhet. Genom en rapport om etableringen av det interreligiösa rådet i Borlänge så får vi mer ingående kännedom om kommunala motiv och intentioner men också samfundens förväntningar (Axelsson m.fl. 2018). I Borlänge finns ambitionen att genom interreligiös dialog skapa ett tryggare samhälle samtidigt som rapporten också identifierar utmaningar, som bland annat handlar om att det kan ta ett tag innan fruktbara former för interreligiös dialog får fäste. Det gäller att ha ett gemensamt fokus och en gemensam målbild i arbetet.

Referenser

- Axelsson, Tomas, Hansson, Ulf & Sedelius, Thomas (2018) *Från privatsak till politisk kraft? Borlänges interreligiösa råd och förväntningar på religion som resurs i lokalsamhället*. Rapport nr. 7, Interkulturellt utvecklingscentrum Dalarna. Högskolan Dalarna.
- Ericson von Bahr, Vera (2021) *Offentlig sektor i ett mångreligiöst Sverige: en inventering av kunskapsbehoven*. IMS rapportserie nr. 2. Huddinge: Södertörn Högskola.
- Griera & Nagel (2018) 'Interreligious relations and governance of religion in Europe: Introduction', *Social Compass*, Vol. 65(3):301–311.
- Körs, Anna & Nagel, Alexander-Kenneth (2018) 'Local 'formulas of peace': Religious diversity and state-interfaith governance in Germany' *Social Compass*, Vol. 65(3) 346–362.
- Larsson, Göran; Sorgenfrei, Simon & Viklund, Tanja (2020) *Religion, migration och polisiärt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundgren, Linnéa (2021) *A Risk or a Resource?: A Study of the Swedish State's Shifting Perception and Handling of Minority Religious Communities between 1952-2019*. Ersta Sköndal Bräcke University College.
- Lööv Roos, Peter (2016) *Svenska kyrkans interreligiösa sammanhang. Översikt och exempel*. Svenska Kyrkan.
- Nordin, Magdalena (2014) 'Interreligiösa gruppers samarbete med kommuner i Sverige', *Politik*, Vol. 17 (4): 37-44.
- Nordin, Magdalena (2017). 'Secularization, Religious Plurality, and Position: Local Inter-Religious Cooperation in Contemporary Sweden', *Social Compass*, Vol.64(3):388-403.
- Sorgenfrei, Simon & Thurffjell, David (med flera) (2021) *Mångreligiositet och sekularitet i svenskt polisväsende, vår, skola och offentlig förvaltning – en forskningsöversikt*. IMS rapportserie nr. 1. Huddinge: Södertörns högskola.

Är landsbygden bortglömd i svensk krisberedskap?

Om civilsamhället och lokala aktörers arbete för att stärka servicen och förmågan att hantera kriser

Veronica Strandh, docent i statsvetenskap, Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet

Inledning

Det pågår nu ett intensivt arbete hos kommuner, länsstyrelser, civilsamhälleaktörer och nationella myndigheter för att skapa ett motståndskraftigt samhälle. Olika samhällsstörningar, klimatförändringar, civilt försvar och höjd beredskap diskuteras flitigt. Vi antas alla vara en del i den gemensamma beredskapen. Men, hur ser förutsättningarna ut för att bygga upp ett motståndskraftigt samhälle på landsbygden? Är civilsamhällets krafter på landsbygden särskilt starka? eller en bortglömd kraft? Eller kanske både och?

Vid kunskapskonferensen 2023 presenterades lärdomar gjorda inom forskningsprojektet *Hur kan service- och trygghetspunkter (SOT) på landsbygden stärka lokalsamhällets krisberedskap och förmågan att hantera kriser?* Projektet finansierades av Uppdrag landsbygd 2022–2023 och är ett samarbete mellan Strandh och Länsstyrelsen i Jämtlands län. Forskningsprojektet har analyserat det praktiska arbete som pågår i Jämtlands län med SOT-punkter.

I Jämtlands län finns det SOT-punkter i Lillhärdal i Härjedalens kommun, Borgvattnet i Ragunda kommun, Kall i Åre kommun och arbete pågår för att etablera en SOT-punkt i Rötvik och Valsjöbyn i Krokoms kommun. SOT står för service- och trygghet och fungerar som en servicenod och fyller en viktig funktion genom att bidra till lokalsamhällets robusthet.

En SOT-punkt är alltid belägen vid en livsmedelsbutik och har en närliggande drivmedelsanläggning. Kopplat till detta finns även ett reservkraftaggregat som kan aktiveras om elförsörjningen försvinner exempelvis i samband med en höststorm. Det innebär att den lokala servicen kan upprätthållas och verksamheten kan fortgå, byinvånare kan fortsätta att handla och det finns möjligt att tanka bilen. Vidare kan SOT-punkten också fungera som ett information- och kommunikationsnav. Att den lokala livsmedelsbutiken fungerar som det givna sociala navet och en naturlig informationspunkt syntes inte minst i Lillhärdal i Härjedalens kommun under skogsbränderna som drabbade området 2018 (Länsstyrelsen i Jämtlands Län 2022; Strandh 2023).

Grunden till SOT var ett medborgarinitiativ 2013. Stormen Hilde drabbade då norra delarna av Jämtland och Norge. Stormen slog ut mycket av elen på den norska sidan vilket gjorde att många sökte sig över gränsen till Valsjöbyn i Krokoms kommun. Butiken i Valsjöbyn spelade då en viktig roll för att tillhandahålla livsmedel och drivmedel. En grupp medborgare i och runt Valsjöbyn ställde sig frågan, hur såg egentligen deras förutsättningar ut för att klara en

omfattande kris? De idéer som då föddes kan alltså ses som startskottet till det projekt och de processer som pågått i 10 år (Strandh, 2023).

SOT utgör ett intressant initiativ där samverkan mellan kommunen, civilsamhället och det lokala näringslivet arbetar för att stärka invånarens tillgång till kommersiell service – och att det samtidigt har bäring på förmågan att hantera olika typer av samhällsstörningar eller kriser.

Behovet av att sammanföra krishanteringsforskning med forskning om landsbygder och regioner

För att ta sig an frågan *Hur kan service- och trygghetspunkter (SOT) på landsbygden stärka lokalsamhällets krisberedskap och förmågan att hantera kriser?* kan flera forskningsfält vara behjälpliga. Ett grundläggande argument är här att krishanteringsforskningen å ena sidan, och forskning om landsbygder och regioner å andra sidan, har mycket att vinna på att låta sig informera varandra men att det hittills inte skett i någon större utsträckning.

Givet att antalet kriser och katastrofer ökar världen över är det inte förvånande att krishanteringsforskningsfältet snabbt växer (Wolbers m.fl. 2021). Forskare har en tendens att studera enskilda fallstudier av extraordinära kriser och katastrofer. I internationell forskning har exempelvis tsunamin 2004, orkanen Katrina 2005, och kärnkraftsolyckan i Fukushima 2011 fått stort utrymme (Comfort m.fl. 2010). I en svensk kontext har kriser som stormen Gudrun 2005 och skogsbränderna 2014 och 2018 studerats ingående (Guldåker 2009, Asp m.fl. 2015, Kvarnlöf m.fl. 2022). Nyligen har betydande uppmärksamhet riktats åt att undersöka hur olika aktörer hanterade Covid-pandemin, såväl i Sverige som internationellt.

Det är tydligt att den urbana normen är stark inom krisforskningen. Med andra ord, mycket kunskap genereras utifrån studier som undersöker hur storstäder hanterar kriser. Faktum är att ett eget forskningsfält, urban disaster management, har vuxit fram inom den internationella krisforskningen (Lee och Coafee 2016). Forskningen har däremot ägnat begränsad uppmärksamhet åt hur förmågan att hantera kriser ser ut i olika typer av landsbygder jämfört med i städer (Slätmo et al. 2022). I den mån beredskap studeras på landsbygden handlar det ofta om förutsättningarna för krishantering i utvecklingsländer. Ett explicit landsbygds- eller regionalt perspektiv på svensk krisberedskap är däremot mycket ovanligt inom forskningen.

Ser vi till landsbygds- och regionalforskning är det ett relativt etablerat forskningsfält i Sverige (Syssner 2018). En utgångspunkt hos forskare är att det finns aspekter som särskiljer landsbygder från andra områden (Cras, von Essen och Åberg 2022). Landsbygder kan sägas genomgå betydande omvandlingar som kommer av både globaliseringsprocesser, klimatförändringar, demografiska förändringar samt social och ekonomisk politik. Sådana processer har alla en påverkan på förutsättningarna för att bo, leva och verka på landsbygden. Hittills är landsbygdens förutsättningar att hantera kriser en tematik som alltså inte har adresserats i någon större omfattning (SLU, 2020).

Seminariediskussioner – fokus på praktiska erfarenheter

Vid seminariet *Är landsbygden bortglömd i svensk krisberedskap?* var syftet att presentera erfarenheter från SOT via en dialog mellan forskare, offentlig sektor och civilsamhället. Presentationen hölls av Veronica Strandh som varit ansvarig forskare, Tommy Sjöling från Länsstyrelsen i Jämtlands län som fungerat som processledare för SOT, och Lars-Åke Landström från Kall i Åres kommun som tillsammans med bygden varit drivande för att etablera vad som blev landets första SOT-punkt.

Seminariedeltagarna fick genom en mentometerundersökning ta ställning till huruvida de ansåg att aktörer på landsbygden är väl rustade för att hantera samhällskriser eller andra typer av påfrestningar. Ungefär hälften svarade att de trodde att landsbygden är robust och kan hantera oförutsedda händelser medan den andra hälften av deltagarna svarade att de var osäkra eller menade att landsbygden är sårbar. Att landsbygden å ena sidan uppfattas som robust men å andra sidan även ses som sårbar är också något som framkom i de forskningsintervjuer som genomfördes med aktörer som varit del i att etablera SOT-punkter i Jämtlands län.

Landsbygden är inte på något sätt homogen och även inom Jämtlands län finns stora skillnader. Exempelvis finns det orter eller byar som befinner sig relativt nära städer medan andra områden har betydande avstånd. Det är uppenbart att de långa avstånden spelar roll för hur förutsättningarna ser ut vad gäller tillgång till kommersiell service (dvs tillgång till dagligvaror, drivmedel, post, apotek och betaltjänster som exempelvis kontanter och betalningsförmedling). Att ha långt till blåljusmyndigheter (exempelvis ambulans eller räddningstjänst) är särskilt utmanande och kan ses som en stor sårbarhet som även skapar en oro hos en del av de som bor på landsbygden. I forskningsintervjuerna betonades det även att det föreligger mentala avstånd där boende i mindre orter upplever att beslutsfattare (som oftast finns i städer) har en bristande kunskap om de särskilda förutsättningar som råder på landsbygden. Det här var en åsikt som flera seminariedeltagare förde fram också under seminariet.

Vid seminariet berättade Lars-Åke Landström på ett talande sätt om det sociala engagemang som finns i Kallbygden (och som även finns i de andra områden som har SOT-punkter). Det finns en betydande kunskap i bygden och en förståelse för vikten av att skapa en beredskap inför oförutsedda händelse. De flesta har en vedpanna hemma eller vet vad de faktiskt ska göra om det uppstår avbrott i elförsörjningen. På så sätt ligger intervjupersonernas berättelser i linje med den internationella krisforskningen som konstaterat att landsbygdssamhället generellt har en företrädesvis hög beredskap för olika typer av utmaningar och kriser (Cox och Hamlen, 2015). De är helt enkelt vana vid att befinna sig i utsatta lägen vilket förbättrar riskuppfattningen.

Temat för kunskapskonferensen var i år krisberedskap, krishantering och samverkan. Vad gäller begreppet samverkan kan det upplevas svårfångat, vad betyder det egentligen och hur genomförs en framgångsrik samverkan? En förhoppning med seminariet om SOT-punkter i Jämtlands län, och diskussioner om huruvida landsbygden är bortglömd i svensk beredskap, var att det skulle generera konkreta lärdomar om lokala samverkansinitiativ. När aktörerna som

varit delaktiga i SOT själva fått lyfta fram vad de tycker är de främsta förtjänsterna med arbetet handlar det just om samverkan och att SOT är ett konkret sätt att sammanföra resurser och kunskap på lokal nivå. Exempelvis berättade flera representanter från kommuner att SOT var anledningen till att man för första gången faktiskt samlade det lokala näringslivet och civilsamhället. Även om insikten funnits länge om att olika lokala aktörer behöver samverka för att stärka samhällets robusthet, såväl i vardag som i kris, blev SOT ett tillfälle att arbeta med det rent praktiskt.

Referenser

- Comfort, L., Birkland, T., Cigler, B. och Nance, E. 2010. Retrospectives and Prospectives on Hurricane Katrina: Five Years and Counting, *Public Administration Review*, 70(5): 669-678.
- Cox, R & Hamlen, M. 2015. Community Disaster Resilience and the Rural Resilience Index, *American Behavioral Scientist*, 59 (2): 220–237.
- Cras, P. 2018. Service i framtidens landsbygdssamhällen, I Syssner (red.) *Nya visioner för landsbygden*, Boxholm: Linnefors förlag, 63-95.
- Cras, P., von Essen, J. & Åberg, P. 2022. Ett möte mellan civilsamhälleforskning och landsbygdsvforskning i, I Agnidakis, P., Cras, P., von Essen, J., Harnesk, D., Lindberg, M., Stenbacka, S., Wallman Lundåsen, S. och Åberg, P. *Landsbygdernas och de mindre orternas civilsamhällen*, SLU Urban och Rural Reports 2022:3, 15-28.
- Guldåker, N. 2009. Krishantering, hushåll och stormen Gudrun: Att analysera hushålls krishanteringsförmåga och sårbarheter. Doktorsavhandling, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Lunds universitet.
- Kvarnlöf, L., Danielsson, E., Ekholm, S., Eriksson, K och Johansson, R. 2022. Frivilligheten och skogsbränderna sommaren 2018, RCR Working Paper Series 2022:1.
- Lee, P & Coafee, J. 2016. *Urban Resilience: planning for risk, crisis and uncertainty* London: Palgrave.
- Länsstyrelsen Jämtlands län. 2022. SOT-punkter i Jämtlands län – Slutrapport, <https://www.lansstyrelsen.se/jamtland/om-oss/vara-tjanster/publikationer/2022/sot-punkter-i-jamtlands-lan--slutrapport.html> (Hämtad 2023-01-15).
- SLU. 2020. Kartläggning av nutidens landsbygds och regionalforskning <https://www.slu.se/institutioner/stad-land/samverkan/uppdrag-landsbygd/kartlaggning/>
- Slätmo, E., Bogason, A., Vasilevskaya, A., & Salonen, H. 2022. Essential rural services in the Nordic Region – Challenges and opportunities - Nordregio, Report 2022:1.
- Strandh, V (2023) Hur kan service och trygghetspunkter (SOT) på landsbygden stärka lokalsamhällens krisberedskap och förmåga att hantera kriser? *Umeå Working Papers in Crisis Management Studies*, 4.
- Syssner, J. 2018 (red.) *Nya visioner för landsbygden*, Boxholm: Linnefors förlag.
- Wolbers, J., Kuipers, S. och Boin, A. 2021. A systematic review of 20 years of crisis and disaster research: Trends and progress. *Risk, Hazards and Crisis in Public Policy*, 1–19.

Hur påverkas civilsamhällets politiska roll av "projektifiering"?

Ett nedslag i projektformens påverkan på jämställdhets- och krisberedskapsarbete

David Scott, Biträdande universitetslektor i statsvetenskap, Karlstads universitet

Styrnings- och organiseringsprocesser i det moderna samhället är i omfattande utsträckning påverkade av projektformen. Det talas till och med om en långtgående **projektifiering** genom vilken politisk styrning och organisering anpassas till projektformen och dess specifika processer, tekniker och rutiner. Projektifiering innebär därmed inte bara en allmän ökning av projekt i kvantitativ mening utan att olika sektorer i samhället omvandlas i enlighet med projektformens speciella logik.

Idag möter professionella i alla sektorer – i den offentliga, privata och civilsamhälleliga sektorn – projekt på en mängd sätt: genom projektfinansierings-system som olika aktörer tillhandahåller; genom tidsbegränsade projektaktiviteter, genom standardiserade projektmodeller; genom projektutvärderingar och genom konferenser för kunskapsöverföring från projekt. Vi möter projekt i olika skepnader så ofta att vi kanske inte märker att det är projekt det handlar om.

Projektets tillkomst och blomstring

Varför är projektet som organisationsform vanligt förekommande idag? Hur kan vi förstå dess blomstring? Projektfenomenet, i betydelsen en specifik intervention med syfte att åstadkomma samhällsförändringar genom rationell planering, kan spåras till 1800-talet och de försök som då gjordes av stater att modernisera samhället på olika sätt. Statsvetaren James Scott (1998) spårar en tidsperiod som han menar präglades av "high modernism" vilket innebar en tilltro till att samhället kunde byggas utifrån vetenskapliga och rationella principer. Detta gav upphov till storskaliga projekt i social ingenjörskonst genom vilken samhällen omstöptes i enlighet med detta tänkande. Även om dessa försök till modernisering kan ses som projekt i någon slags bred mening, behöver vi röra oss framåt i tid för att förstå projektformen så som den tar sig uttryck idag. Närmare bestämt behöver vi gå till de amerikanska rymd- och militärprogrammen som implementerades under 50- och 60-talen. Programmen, som bland annat resulterade i den första atombomben, innebar stora samordningsproblem vilket ledde till skapandet av ett projektliknande arbetssätt, med specifika verktyg för projektplanering och professionella roller för projektledning (Fred & Godenhjelm, 2023).

Sedan denna tidsperiod har projektformen förflyttats från mer tekniska och ingenjörinriktade verksamheter till offentlig och civilsamhällelig sektor. Denna förflyttning har lett till ökad forskning och problematisering av projektformens

effekter. Men hur kan vi förstå projektformens inträde i offentlig sektor och i civilsamhället? Varför finner den sig tillräta i dessa sektorer? Här menar forskare att projektformens ökade inflytande bör relateras till framväxten av "New Public Management" (NPM) (Fred, 2018; Hodgson et al., 2019; D. Scott, 2021). NPM kan ses som en styrningsfilosofi som bygger på att marknads- och management-tänkande kan göra den offentliga sektorn mer effektiv. Den marknadsinriktade dimensionen av NPM innebär att den offentliga sektorn försöker göra sig själv mer effektiv och resultatdriven genom att konkurrensutsätta sin verksamhet på en privat marknad. I många fall blir staten en "marknadsstat" som skapar och underhåller marknader (Andersson et al., 2017). Den managementinriktade dimensionen av NPM innebär införandet av det som litteraturen kallar "managerialism" vilket refererar till idén om att det finns en uppsättning generiska praktiker, modeller och verktyg som anses vara effektiva och resultatbringande oavsett i vilken kontext de används (Shepherd, 2018).

Om vi noggrant analyserar projektformen så hittar vi dessa typer av NPM-inspirerade praktiker, exempelvis:

- Ansökningsprocedurer som bygger på konkurrens
- Fokus på produktion av mätbara resultat
- Ökat beroende av standardmodeller och verktyg för planering, implementering och utvärdering av projekt
- Skapandet av marknader för upphandling av expertis som behövs i projekt

Det är viktigt att påpeka att NPM inte ska ses som orsaken till att projektformen har uppstått, utan att den ska förstås som en viktig bakgrund till dess blomstring. Projektformen ska betraktas som att den görs möjlig av marknads- och managementidéer.

Även om forskning om projektifiering främst har fokuserat på offentlig sektor så har även dess betydelse för civilsamhällets organisationer lyfts fram. Givet att många civilsamhällesorganisationer är uppknutna mot olika projektfinansierings-system som aktörer i offentlig sektor tillhandahåller så påverkas civilsamhället av den generella NPM-styrningen. Många organisationer är också uppknutna mot internationella organisationers projektfinansiering. Här visar exempelvis forskning om hur biståndsorganisationers beroende av projektkliktande finansiering leder till att alltmer professionaliserade och entreprenöriella organisationer växer fram (Knutsson, 2014; Thörn, 2016).

Projektformens effekter

Hur kan vi då förstå projektformens effekter? I den mån det talas om projektformens problem så handlar det ofta om att den är ineffektiv och kortsiktig. Dock finns allvarligare problem med projektformen, sett utifrån ett demokratiskt perspektiv.

Som tidigare avsnitt visar så speglar projektformen ett marknads- och managementtänkande. Detta bör i sin tur ses som ett uttryck för nyliberalismens dominans i samhället. Fenomenet nyliberalism förstås ofta som en uppsättning ideologiska principer som implementeras genom medvetna politiska projekt. Statsvetaren Wendy Brown (2015) menar dock att nyliberalismen främst bör

förstås som att den omvandlats till en ”rationalitet”; en logik som infiltrerar och omvandlar alla samhällsfärer i enlighet med ett marknads- och management-tänkande. Detta blir märkbart genom att olika verksamheter numera styrs av principer om konkurrens, entreprenörism och rationell nyttomaximering, även i sfärer som staten och civilsamhället som kanske inte betraktas som naturliga arenor för dessa värden och ideal. Projektformen kan ses som ett uttryck för denna form av rationalitet då den bygger på och reproducerar nyliberala värden och ideal.

Problemet med att projektformen bygger på en nyliberal rationalitet är att den leder till **avpolitisering**. Detta begrepp används inom den statsvetenskapliga litteraturen för att beskriva en förflyttning av problem från politiken. Det kan handla om hur problem som tidigare har setts som politiska, och som kräver politiska lösningar, görs till individuella eller tekniska problem. Wendy Brown (2006, s. 704) illustrerar detta med en rad exempel (från en amerikansk kontext men likväl aktuella även i Sverige) där den nyliberala rationaliteten har omvandlat sociala och politiska problem till individuella problem med tillhörande marknadslösningar:

.../ bottled water as a response to contamination of the water table; private schools, charter schools, and voucher systems as a response to the collapse of quality public education; anti-theft devices, private security guards, and gated communities (and nations) as a response to the production of a throwaway class and intensifying economic inequality /.../; ergonomic tools and technologies as a response to the work conditions of information capitalism /.../.

I en avpolitiserad kontext görs inte utrymme för det som statsvetaren Chantal Mouffe (2005) kallar för ”det politiska”, vilket är alla de konflikter, motsättningar och ideologiska skiljelinjer som finns, och bör finnas, i ett samhälle. När ”det politiska” trycks bort uppstår stora svårigheter att politisera orättvisor och artikulera politiska visioner som ifrågasätter status quo. Projektformen med dess strikta krav på att implementera mät- och rapporteringsbara aktiviteter gör det svårt att artikulera politiska visioner. För just civilsamhället, som ofta förknippas med att ha en tydlig politisk roll, blir det särskilt svårt att artikulera politiska visioner genom projektformen. Oftast behöver civilsamhället beskriva de problem som projekt avser avhjälpa på ett snävt sätt vilket främjar avpolitiserade och tekniska lösningar av den typ som Brown beskriver ovan.

Några nedslag – projektformens effekter på jämställdhets- och krisberedskapsarbete

Hur kan projekt då tänkas påverka politiskt arbete såsom det bedrivs av civilsamhället? Här görs två korta nedslag i hur projektformen påverkar jämställdhets- och krisberedskapsarbete.

I en studie av kvinnoorganisationers jämställdhetsarbete visas hur kvinnoorganisationer lägger ned ett stort arbete för att anpassa sin verksamhet i relation till projektformens krav (D. Scott & Rönnblom, 2022). Det arbete som

kvinnoorganisationerna ägnar sig åt kan sägas innehålla olika former av ”översättning” i relation till projektformens krav. Det kan här handla om hur arbete läggs ned på att anpassa ansökningar till ett management- och projektspråk (SMARTA mål, indikatorer, förväntade resultat etc.) och att anpassa implementering utifrån en aktivitetslogik (det vill säga att en serie mätbara aktiviteter ska kunna genomföras). Det kan också handla om att göra sig själv granskningsbar vilket innebär att organisationer behöver anpassa sin struktur för att kunna klara de krav på granskning som kommer med projektformen. Slutsatsen från studien visar att projektformen urholkar organisationernas arbete och deras möjlighet att bedriva samhällsförändrande och politiskt arbete. Byråkrati, expertis och marknadslogiker tar över och avpolitiserar deras arbete.

Även krisberedskapsarbete kan betraktas som projektifierat. Det kommer bland annat till uttryck i det 2:4-anslaget som MSB tillhandahåller. Genom 2:4-anslaget kan statliga myndigheter, länsstyrelser och frivilliga försvarsorganisationer ansöka om projektmedel för att bedriva samverkansprojekt. I likhet med kvinnoorganisationers jämställdhetsprojekt så introducerar projektformen olika byråkratiska praktiker och arbetsmetoder i krisberedskapsarbetet, exempelvis genom avancerade ansökningsprocedurer. Några särskilda utmaningar som uppstår när krisberedskapsarbete projektifieras är att olika motsättningar uppstår. För det första står projektformens kortsiktighet i motsättning till behovet av att skapa långsiktig beredskap. För det andra står projektformens fokus på rationellt tänkande (exempelvis att införliva krisberedskapsarbete i fasta projektplaner och verksamhetslogiker) i motsättning till det som krisberedskapsarbetet ska hantera, det vill säga krisens oförutsägbara och flytande karaktär.

Att projektformen kan förflytta sig mellan olika områden – från exempelvis jämställdhetsområdet till krisberedskapens domäner – visar på projektformens kraft som ”global form”. Detta begrepp kommer från antropologerna Aiwaha Ong och Stephen Collier (2005) och refererar till modeller och verktyg som är generiska men ändå formbara. Projektformen är en sådan form då den kommer med en uppsättning praktiker och processer som är standardiserade men som ändå kan fyllas med nytt innehåll i olika kontexter. Projektformens rörlighet är dock problematisk eftersom den bygger på ett marknads- och managementänkande som bidrar till att alla tänkbara politiska områden – jämställdhet och krisberedskap är här bara två exempel – kan formas utifrån en avpolitiserande logik.

Referenser

Andersson, C., Erlandsson, M., & Sundström, G. (2017). *Marknadsstaten: Om vad den svenska staten gör med marknaderna - och marknaderna med staten*. Liber.

Brown, W. (2006). American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization. *Political Theory*, 34(6), 690–714.

Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Zone Books.

Fred, M. (2018). *Projectification: The Trojan horse of local government*. Lund University, Department of Political Science.

Fred, M., & Godenhjelm, S. (2023). *Projectification of Organizations, Governance and Societies: Theoretical Perspectives and Empirical Implications*. Springer Nature.

Hodgson, D. E., Fred, M., Bailey, S., & Hall, P. (2019). *The projectification of the public sector*. Routledge.

Knutsson, B. (2014). Smooth Machinery: Global Governmentality and Civil Society HIV/AIDS Work in Rwanda. *Globalizations*, 11(6), 793-807.

Mouffe, C. (2005). *On the political*. Routledge.

Ong, A., & Collier, S. J. (2005). *Global assemblages: Technology, politics, and ethics as anthropological problems*. Blackwell Publishing.

Scott, D. (2021). *(Dis)assembling Development: Organizing Swedish Development Aid through Projectification*. Faculty of Arts and Social Sciences, Political Science, Karlstad University.

Scott, D., & Rönnblom, M. (2022). Projectifying feminism: Exploring the conditions for feminist politics in international development aid. *European Journal of Politics and Gender*, 5, 250–266.

Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.

Shepherd, S. (2018). Managerialism: An ideal type. *Studies in Higher Education*, 43(9), 1668–1678.

Thörn, H. (2016). Politics of responsibility: Governing distant populations through civil society in Mozambique, Rwanda and South Africa. *Third World Quarterly*, 37(8), 1–19.

Civilsamhällets förmåga till lärande, samverkan samt mobilisering av resurser i samband med kriser

Finansierad av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) & Bertil Edlunds stiftelse Torbjörn Einarsson, forskare Handelshögskolan i Stockholm, David Falk, doktorand, Handelshögskolan i Stockholm, Mats Jutterström, forskare, Handelshögskolan i Stockholm/SCORE, Lisa Kings, docent socialt arbete Södertörns högskola, Stig Linde, lektor i socialt arbete, Socialhögskolan vid Lunds universitet och Filip Wijkström, docent i företagsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm.

Inledning

Vid såväl mindre som mer omfattande samhällsstörningar (i dagligt tal ”kriser”) bidrar ideella organisationer, trossamfund, folkrörelser och andra delar av civilsamhället ofta med insatser i de olika faserna av en kris där den offentliga sektorns resurser, kompetenser, tempo eller sätt att arbeta inte räcker till. Det gör man till exempel genom att mobilisera och koordinera volontärer, ordna med sovplatser, boende och tak över huvudet för utsatta grupper, bidra med transporter, hjälpa till med matinköp, ge röst åt och stöd för de mest sårbara och utsatta i vårt samhälle. Dessa insatser sker inte sällan i samverkan med andra idéburna organisationer och med offentliga aktörer som kommuner, sjukhus, skolor eller statliga myndigheter samt med näringslivets företag.

Flyktningmottagandet 2015/2016 samt covid-pandemin 2020/2021 utgör två samhällsstörningar då civilsamhället snabbt genomförde insatser genom att aktivera egna resurser och samtidigt mobilisera extra gåvor och andra resurser från privatpersoner, myndigheter och näringsliv. Att agera i kriser var inte någonting nytt för dessa organisationer. Flera av dem hade redan tidigare på olika sätt genomfört insatser och erbjudit stöd till exempel vid Estonia-katastrofen 1994, den tsunami som svepte över Sydostasien hösten 2004 eller regionalt i samband med stormar, översvämningar och bränder i såväl städer som skog som drabbat olika delar av landet. För att förstärka och koordinera detta arbete har avtal upprättats mellan offentliga aktörer och flera stora idéburna organisationer.

Flyktningmottagandet under 2015/2016 samt covid-pandemin tycks ändå utgöra ett slags brytpunkter då civilsamhällets organisationer och deras insatser och verksamheter i samband med varierande former av krishantering kom att hamna högre upp på agendan. Inte minst blev dessa insatser viktiga som en konsekvens av att olika aktörer i den offentliga sektorn i samband med dessa kriser tvingades acceptera att de egna resurserna och kompetenserna inte räcker till vid denna typ av större samhällsstörningar om man inte på ett mer genomtänkt och organiserat sätt också tar hjälp av aktörer i såväl civilsamhälle som näringsliv.

Dessa två händelser visar också på en viktig aspekt gällande krisberedskap. När vi inte på förhand vare sig känner till vad som kommer att inträffa eller

vilken omfattning och vilka effekter en enskild samhällsstörning kommer att få behövs en flexibel beredskap. Vi måste i det svenska samhället som helhet kunna ta olika resurser, insatser och verksamheter i anspråk som vanligtvis används för andra syften samtidigt som vi temporärt också behöver kunna så att säga ”lösa upp” olika former av reserver eller ”slack”. Vi behöver bli bättre på att ta vara på och mobilisera samhällets samlade resurser och kompetenser. Vi behöver vidare mer systematiskt och kanske även snabbare kunna frigöra och ta vara på de resurser och initiativ samt den kompetens och det nytänkande som finns på olika håll i samhället.

Vi måste helt enkelt som samhälle lära oss att bättre hantera det okända och att ha en beredskap för att tillsammans göra på annorlunda och olika sätt utifrån den aktuella situationens karaktär. Samtidigt är det viktigt att inse och planera för de olikheter som finns hos samhällets olika aktörer till exempel när det gäller skillnader i ansvar, befogenheter och resurser, respektive olika aktörers grundläggande syfte och uppdrag, inte minst under pågående omförhandling av samhällskontraktet.⁷

En pågående studie

I studien *Idéburen kraft för ett starkare samhälle* analyseras hur centrala delar av civilsamhället mobiliserade under såväl flyktingmottagandet 2015/2016 som covid-pandemin. Särskilt intressant är att studera hur olika typer av resurser ”löses upp” eller ställs om från deras vardagliga användning till hur de kan användas i en krissituation samt hur det organisatoriska lärandet fungerar under och mellan kriser. Tack vare två tilläggsanslag, dels från MSB dels från Bertil Edlunds stiftelse, har vi som en tredje jämförelsepunkt även kunnat inkludera mottagandet av flyktingar från Ukraina. Ur studiens hänseende har detta varit värdefullt då också delar av detta skeende har kunnat följas i realtid.

Tillsammans med fyra forskare från Stockholm Center for Civil Society Studies vid Handelshögskolan i Stockholm medverkar en sociolog från Södertörns högskola samt en forskare i socialt arbete från Socialhögskolan vid Lunds universitet i projektet. Studien pågår från november 2021 till augusti 2025 och de aktörer som ingår i studien är Riksidrottsförbundet, Rädda Barnen, Svenska kyrkan, Svenska Röda korset och Riksföreningen Sveriges stadsmissioner samt Civilförsvarsförbundet och de Frivilliga Resursgrupperna (FRG). När denna text skrivs är studien ungefär halvvägs och ännu finns inga färdiga resultat att presentera, men här beskrivs ett antal iakttagelser som bedöms vara intressanta och värdefulla för att analysera vidare under projektet gång.

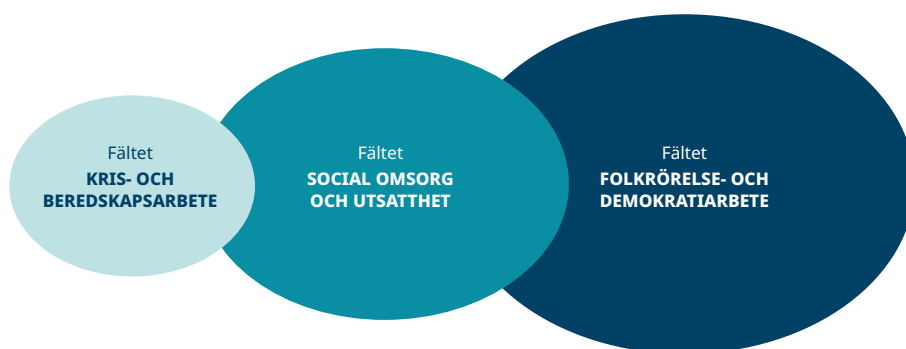
---

⁷Wijkström (2012); Wijkström, Reuter och Emami (2017).

Civilsamhället består av aktörer från olika fält

Ett första bidrag handlar om att konceptualisera civilsamhällets bredd och mångfald. Civilsamhället består av en mångfald av organisationer med olika inriktningar, organisationsformer och storlek. De idéburna organisationerna skiljer sig dessutom åt när det gäller deras roll eller funktion i samhället.⁸

Denna mångfald, som i relation till den offentliga sektorn kan framstå som otydlig eller förvirrande, är emellertid en del av vad som också utgör dess särart när det kommer till att hantera och agera vid kriser. Utifrån de aktuella samhällsstörningarna och med material från bredden av organisationer i detta projekt har en övergripande och i nuläget tentativ kategorisering utvecklats för att visa på i vilket fält i samhället respektive organisation verkar i normalläget. Denna fälttillhörighet kan antas påverka organisationernas roller och insatser även i samband med en kris.

Denna förståelse av de studerade organisationernas olika hemvisten tar fasta på och utgår ifrån deras grundläggande uppdrag i form av inriktning av verksamhet, typer av resurser, metoder och lösningar, men också när det gäller den egna förståelsen av var någonstans i samhället man till vardags är verksam. Endast ett fåtal av organisationerna har – precis som organisationerna i övriga delar av samhällskroppen – i sitt grundläggande uppdrag att särskilt förbereda sig för arbete och insatser i kris-, krigs- eller katastrofsituationer av olika slag. I denna typ av organisationer förutsätter man att det finns ett visst mått av förberedelse genom utbildning, expertkunskap och organisering som på olika sätt kan aktiveras vid situationer av kris eller katastrof. Organisationerna är generellt också rustade för att snabbt hantera och mobilisera nya resurser, bland annat så kallade ”spontanfrivilliga”, vid särskilda samhällsstörningar. Närhet och relativ underordning i förhållande till det offentliga för att kunna fungera som en samordnad del av helheten är ett annat kännetecken för det fält som tentativt benämns **Kris- och beredskapsarbete**. Dessa idéburna organisationer är få och relativt små i jämförelse med många andra idéburna organisationer, men också relativt den offentliga sektorns aktörer som är helt centrala i fältet.

Ett annat fält där de studerade organisationerna till vardags är verksamma kan beskrivas som **Social omsorg och utsatthet**. Det inrymmer aktörer av många olika slag och också här är relationen till en dominerande offentlig sektor

⁸Wijkström & Einarsson (2006); Einarsson & Wijkström (2021).

central, men ändå inte lika präglade som för de organisationer som befinner sig i det förstnämnda fältet. För de idéburna organisationerna på detta fält är insatser vid kris och katastrof inte en naturlig del av huvuduppdraget. Samtidigt är de redan utsatta grupper de arbetar med och för ofta särskilt sårbara i just dessa situationer, vilket gör att organisationerna ofta behöver kunna skala upp och/eller omdirigera sitt arbete och sina insatser i samband med en samhällsstörning. Den ordinarie verksamheten för människor i utsatthet bedrivs med olika former av resurser som potentiellt kan vara av vikt även för andra grupper vid en samhällsstörning. Exempelvis kan det handla om tillgång till basbehov som mat, kläder och boende som i normalfallet tillhandahålls inom ett hushåll men som organisationerna på olika sätt normalt tillhandahåller för till exempel hemlösa, utsatta barn och kvinnor, människor på flykt eller på väg ur ett missbruk. Men det kan också handla om att slå vakt om dessa grupper rättigheter. Deras ordinarie metoder, verksamheter, lokaler, kontakter, mötesplatser och nätverk på olika nivåer är värdefulla och kan komma till användning även vid en kris. Här finns en stor mängd idéburna organisationer med relativt mycket personal. Många av dem har egna lokaler och institutioner där den ordinarie verksamheten bedrivs. I relation till offentlig sektors aktörer på detta fält är de relativt begränsade när det gäller resurser och arbetskraft, men de representerar inte sällan viktiga nischer eller särskilda grupper av individer och resurserna kan ibland också vara andra och mer flexibla än de som finns hos offentliga aktörer.

En tredje kategori utgörs av den mycket stora mängd ideella organisationer i Sverige som primärt och till vardags verkar inom vad vi här beskriver som ett fält för **Folkrorelse- och demokratiarbete**. Uppdragen för föreningslivet och de ideella organisationerna på detta fält ser mycket olika ut men kan förstås som i huvudsak inriktade på att under ordinarie omständigheter genom en hög andel ideellt arbete tillhandahålla olika typer av sammanhang och verksamheter för sina medlemmar. Det kan handla om olika former av ungdoms-, fritids- och kulturorganisationer men också om de många samfund och kyrkor som finns, samt om insatser inom folkbildning och annat föreningsliv. Vid särskilda samhällsstörningar handlar fokus i dessa organisationer inte sällan om att upprätthålla den verksamhet som de bedriver till vardags, vilket eventuellt också möjliggör för att fler och andra personer ska kunna delta. I och med att organisationerna inom detta fält bygger på ett stort antal medlemskap och en hög grad av ideellt arbete utgör de också en potentiellt viktig resurs att mobilisera och de har ofta kapacitet och kompetens att organisera och koordinera stora mängder människor över hela landet, inte minst är dessa organisationer viktiga som knutpunkter i det lokala. Detta fält omfattar de allra största organisationerna i det svenska civilsamhället med sammantaget tiotusentals föreningar och många miljoner medlemskap. Denna grupp av ideella organisationer dominerar i stor utsträckning det aktuella fältet och den offentliga sektorns verksamheter och insatser handlar traditionellt snarare om att stödja, uppmuntra och bereda plats för dessa organisationer och deras mångfald av verksamheter.

Civilsamhället som en asymmetrisk sfär

Denna övergripande och tentativa kategorisering av organisationerna, som i huvudsak är verksamma inom ramen av tre olika organisatoriska fält som definieras av sina respektive logiker, blir viktig inte minst i relation till potentiella roller och insatser i samband med kriser. En grundhypotes i projektet är att förmåga till organisatoriskt lärande och former för samverkan med andra aktörer, såväl som hur resurser mobiliseras eller ställs om, i stort definieras av den praktik och de förväntningar som gäller på det fält där respektive organisation normalt befinner sig. Detta skiljer sig med andra ord åt mellan organisationerna.

Vidare skiljer sig relationen till offentlig sektor (statliga myndigheter, kommun eller region) i respektive fält åt, bland annat beroende på hur central position de idéburna aktörerna har i fältet. Detta varierar från en situation där civilsamhällets organisationer i i huvudsak intar marginella eller kompletterande roller över till en situation där civilsamhällets organisationer och deras verksamheter är helt centrala och dominerande i fältet i förhållande till den offentliga sektorn, som i stället ofta intar en kompletterande eller stödjande funktion.

Skillnaden omfattar även en viktig temporal dimension. Utifrån ett perspektiv som utgår från civilsamhället kan en samhällsstörning förstås i tre faser som på olika sätt även relaterar till de tre identifierade fälten.

En första och akut fas som förstås är krisspecifik (tentativt 1–4 veckor), där det handlar om att snabbt ställa om organisationens verksamhet för insatser som de facto kan handla om frågor på liv och död. En andra fas (tentativt 1–6 månader) rör situationer då den mest akuta faran för enskilda individers liv är över men där basala behov som gratis eller subventionerad tillgång till mat, värme och boende i samhället är mer omfattande än normalt och där även grundläggande mänskliga relationer behöver säkras.

En tredje fas handlar om att hantera de mer långsiktiga utmaningar som springer ur många kriser (upp till 5–10 år efter initial händelse). Det kan handla om långtidsrehabilitering efter sjukdom, utbildning, (åter)inträde på arbetsmarknaden för drabbade individer men också olika former av återuppbyggnad av lokaler eller stöd vid rättsliga processer. Hit räknas även olika former av insatser för att (åter)skapa mening och sammanhang både för drabbade människor och lokalsamhälle, samt att bygga upp och förstärka den gemenskap, tillit eller sociala kapital som har försvunnit eller försvagats i dessa sammanhang. I alla dessa faser bidrar de idéburna organisationer som studeras i projektet med insatser och resurser men insatserna är beroende dels av störningens art, omfattning och utsträckning i tid, dels av det fält inom vilket organisationen verkar.

Ytterligare preliminära lärdomar

Då förutsättningarna är olika dels mellan olika typer av samhällsstörning, dels mellan medverkande organisationer, sker lärande på olika nivåer inom organisationerna. Det kan på lokalplanet handla om vem som borde bemanna telefonjouren, hur man på ett smittsäkert vis lämnar ut matkassar eller bäst möter en person på flykt. De lokala förutsättningarna varierar och problemen behöver ofta hanteras i stunden: ”Man hittar smarta lösningar. Man ser att nej,

men vänta nu, så här kan vi inte ha det. Vi måste göra på det här viset i stället.”⁹ Det handlar om att anpassa de egna insatserna utifrån lokala förutsättningar och förändringar av dessa. Det sker hela tiden och är ofta personbundet.

Denna typ av lärande är nödvändigt för ett effektivt arbete och blir särskilt intressant när den vunna kunskapen på olika sätt kan extraheras, generaliseras och sammanställas för att komma till nytta i framtida kriser eller på annan plats. Ett lärande som initialt var personbundet har nu kommit att omsättas till ett organisatoriskt lärande som så att säga ”lagras i organisationens minne”. Också olika typer av kunskapsöverföring har kunnat identifieras dels mellan olika enheter och organisationer, dels mellan kriserna.

I studien framgår att flera av organisationerna har dragit liknande lärdomar under de studerade kriserna och även genomfört förändringar av sin organisering för att lokalt kunna agera bättre vid en krissituation. Det sker förstås också ett lärande på både regional nivå (distrikt eller motsvarande) och nationell nivå. Detta lärande är dock ofta av en annan typ. Inte sällan är det relaterat till processer och strukturer som antingen handlar om att underlätta eller förbättra just det organisatoriska (lokala) lärandet eller är en konsekvens av ett sådant lärande. Det är vidare inte sällan på dessa nivåer som nytt material tas fram eller nya rutiner beslutas.

Organisering för kris: resiliens och mångfald

Arbetet under kriserna har för flera av organisationerna genererat nya insikter om hur den egna organisationen fungerar och kan utvecklas. Förmågan att hantera ansvar och befogenheter mellan olika delar av organisationen sätts på prov under en kris då många aktörer inom organisationen kan vilja vara med och styra, dessutom under tidspress. Det blir för vissa ett test av hur väl olika former av decentralisering fungerar. Vad kan och vad bör exempelvis en lokalförening eller församling egentligen ha för uppgifter? Detta blir enligt våra respondenter ofta en balansgång mellan att å ena sidan vikten av att uppmuntra och entusiasmera lokala enheter (och individer), å andra sidan viljan att koordinera och styra dessa. Vissa av organisationerna kan i samband med kris vilja främja en viss likriktning inom organisationen samtidigt som man inser att det är viktigt att inte kväva det lokala engagemanget.

Arbetsmiljön för såväl anställda som för de ideellt engagerade som arbetar i krissituationer är också ett sådant område, som man tidigare har varit medveten om men som inte har prioriterats tillräckligt högt. Kanske beror det på att mer omfattande kriser inträffat relativt sällan och att de flesta kriser tidigare har haft en begränsad omfattning både i tid och rum. Det kan också vara så att man tidigare har litat på att det offentliga systemet ska kunna hantera detta.

Såväl flyktningmottagandet som pandemin hade en annan karaktär. Stora delar av samhället påverkades under lång tid och det blev uppenbart att de gemensamma resurserna i offentlig sektor inte räckte till. Många engagerade i civilsamhället – avlönade såväl som ideella krafter – blev uttröttade och ibland utbrända för att man upplevde det som att arbetet och behoven aldrig tog slut.

⁹ Intervju på Civilförsvarsförbundet.

Under tidigare kriser har det varit möjligt att låta både frivilliga och anställda ge sitt allt under den begränsade tid som kriserna höll på men det går förstås inte under en insats som fortgår under flera månader eller till och med år. Flera av organisationerna såg därför – som ett lärande av båda dessa större kriser – behov av att tydligare och mer strukturerat säkerställa långsiktigt välmående för både anställda och ideella, till exempel genom att schemalägga med tillräckligt mycket vila.

Vidare talar man i många av organisationerna i det civila samhället om vikten av en mer heterogen medlemskår. Kanske vill man åstadkomma föryngring för att organisationen inte ska dö ut med en åldrande medlemskår. Många kämpar också med att öka såväl jämställdhet som mångfald inom organisationen. I pandemin blev det plötsligt akut att arbeta för en yngre medlemskår då en stor del av de aktiva medlemmarna i många föreningar själva var i riskgrupp och inte kunde stötta andra utan att själva riskera att utsättas för smitta. Under både pandemin och flyktningmottagandet blev det också tydligt att en ökad mångfald hade underlättat för flera genom att organisationerna hade kunnat nå ut till och skapa förtroende hos fler individer och andra grupper om de hade haft en större variation med avseende på språkkunskaper, nätverk, religiös bakgrund eller kulturell kompetens.

Ovanstående exempel med behov av en mer heterogen medlemskår samt bättre arbetsmiljö genom schemaläggning för återhämtning pekar på att erfarenheter från det särskilda arbetet under en kris kan leda till förbättringar som också gynnar organisationen i den reguljära verksamheten. Omvänt kan detta ses som att en generellt förbättrad ”vardagsorganisation” också förstärker organisationens hållbarhet vid en kris.

Vid sidan av ett mer generellt utvecklingsarbete framträder att flera av organisationerna också har haft lärande och utveckling mer direkt inriktat mot krishantering. Redan sedan tidigare hade några (men inte alla) organisationer vad som kan beskrivas som ett embryo till krisorganisation i form av vissa strukturer och rutiner. Med anledning av insatserna under de studerade kriserna har detta kommit att utvecklas och formaliseras. Skillnaderna mellan organisationerna tycks dock vara stora. Extrempunkterna kan illustreras med att personer vid en av organisationerna menar att kriserna visade på att ordinarie organisation redan är lämplig och bra anpassad för att hantera även större samhällskriser. I andra änden står den organisation som vid kriser numera i det närmaste aktiverar en parallell organisation som har växt fram och kommit att institutionaliseras under deras arbete och insatser under tidigare kriser.

Särskilt intressant utifrån studiens syfte är att förstå en krisorganisering som bestående av ett antal komponenter som kan variera mellan olika organisationer. Exempel på sådan komponent i en krisorganisering är införandet av ett särskilt stabsläge som vid behov kan aktiveras. Det kan innebära olika saker i olika organisationer men oftast handlar det om att en särskild grupp chefer får utökad information och uppdateras mer frekvent. Det kan också vara förändrade formella ansvarsområden och beslutsgångar, till exempel när det gäller beslut om resurser. Ytterligare exempel som har dykt upp under arbetet är inrättandet av funktionen ”Tjänsteman i Beredskap” (TiB). Denna TiB är ofta vägen in i organisationen om en kris uppstår. Tjänstgörande TiB ska i en av organisationerna vara tillgänglig dygnet runt med telefonnummer kommunicerat till relevanta

myndigheter och andra organisationer som kan tänkas larma vid kriser. Ytterligare exempel är insatsledare, krisstödjare och kommunikatör i beredskap.

Den fortsatta vägen framåt

Projektet löper fram till augusti 2025, och i denna korta text har fokus legat på några aspekter av det organisatoriska lärandet under och mellan kriser. Underlaget bygger på de iakttagelser, intervjuer och skriftliga material som är gjorda eller insamlade under inledande studier av sex organisationer som bidrog under flyktingmottagandet 2015/2016 och pandemin samt mottagandet av flyktingar från kriget i Ukraina. Ett andra ben i studien handlar om den mobilisering av resurser som sker vid en kris. Studien fortsätter nu genom fördjupande fallstudier för att närmare analysera lärprocesserna, hur resurser mobiliseras och kanaliseras i och genom de studerade organisationerna samt olika former av samverkan.

Kompletterande litteratur av medverkande forskare

Från nationalstat till näringsliv? Det civila samhällets organisationsliv i förändring, Filip Wijkström och Torbjörn Einarsson, European Civil Society Press & SSE Institute of Research, Stockholm, 2006.

Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel, Filip Wijkström (red), European Civil Society Press, Stockholm, 2012.

Svenska kyrkan i omförhandlingen av samhällskontraktet, Filip Wijkström, i *Välfärdsinsatser på religiös grund*, Bäckström, Anders (red), Artos & Norma bokförlag, Skellefteå, 2014.

Civilsamhället i det transnationella rummet, Filip Wijkström, Marta Reuter och Abbas Emami (red), European Civil Society Press, Stockholm, 2017.

The Church of Sweden and the Quest to Bounce Back Better, Filip Wijkström, Ebba Henrekson, Erik Sjöstrand, Stig Linde och Marta Reuter, i *Sweden Through the Crisis*, Carlsson-Wall, Lindqvist, Rosengren, Werr och Wijkström (red), SSE Institute of Research, Stockholm, 2020.

Det svenska civilsamhällets organisationsliv, Torbjörn Einarsson och Filip Wijkström, i *Det svenska civilsamhället: en introduktion*, von Essen, Johan (red), Stockholm, 2021.

mucf
Myndigheten för ungdoms-
och civilsamhällesfrågor

